

נאומיו האחרונים של משה

ד"ר יושי פרג'ון yoshifa@gmail.com

מבוא

1. ר' יצחק אברבנאל, פירוש לספר דברים, הקדמה – מי כתב את ספר דברים?
שאלתי ובקשתי אם משנה התורה אשר שם משה לפני בני ישראל, רצוני לומר ספר אלה הדברים, היה מאת ה' מן השמים והדברים אשר בו משה אמרם מפי הגבורה, כיתר דברי התורה מבראשית עד לעיני כל ישראל, אלו ואלו דברי אלהים חיים מבלי היות בהם שנוי וחלוק; או אם ספר משנה התורה הזה, אמרו משה, מעצמו חברו ואמרו, כמבאר מה שהבין מהכוונה האלהית בביאור המצות, וכמו שאמר הכתוב: "הואיל משה באר את התורה הזאת", כדרך יודעי דעת ומביני מדע, שיבארו על ספר כל הדבר הקשה, דברים שכסה אותן עתיק יומין...
האמנם ענין הספר הזה ואמתתו הוא שמשה רבנו עליו השלום אמר הדברים האלה, וביאר המצות שנזכרו פה לישראל, לצורך פרידתו. ורצה הקדוש ברוך הוא, אחרי שהשלים לאמרם לישראל, שיכתב בספר התורה כל זה, כפי מה שאמרו משה. ואולי הוסיף בהם הגבורה טעמים ודברים בזמן הכתיבה. הנה, אם כן, שאמירת הדברים האלה לישראל, היו ממשה רבנו עליו השלום, לא היתה כתיבתה בספר התורה ממנו. כי הנה לא כתב הוא [=משה] עליו השלום אותם הדברים מעצמו; כי איך יכתוב דבר מעצמו בתורת האלהים?! אבל כתיבת זה כלו היה מפי הגבורה, ככל דברי התורה, כי הסכים הקדוש ברוך הוא על ידו, וישרו בעיניו דברי הציר הנאמן...

2. מבנה סכמטי של ספר דברים

- א-ד: נאום היסטורי – לימוד לקח מכישלון דור יציאת מצרים והצלחת כיבושי השנה הארבעים
- ה-כז: נאום משפטי – החוקים המחייבים את עם ישראל
- כז-כח: הברכה והקללה – מעמד הר גריזים והר עיבל והברכה והקללה
- כט: ברית ערבית מואב – כריתת הברית בפועל בין ישראל לה', על החוקים ועל הברכה והקללה
- ל: פרשת התשובה – תיקון לכישלון הברית
- לא: שתי חתימות לתורה
- לב: שירת האזינו – העתיד הנורא של הקשר בין ה' לעמו
- לג: ברכות משה – פרידת המנהיג מעמו
- לד: מות משה

הנאום ההיסטורי ('א-ד')

3. מבנה (חלקי של) הנאום ההיסטורי

הצלחות הדור השני (דברים ב'-ג')	חטאי הדור הראשון (דברים א')
יציאה לדרך (ב', ב) ויאמר ה' אלי לאמר. (ג) רב לכם סב את הקר הנה פנו לכם צפנה.	יציאה לדרך (א', ו) ה' א-להינו דבר אלינו בחרב לאמר רב לכם שבת בקר הנה. (ז) פנו וסעו לכם ובאו הר האמרי...
ה' אוסר על ישראל להילחם (ד) ואת העם צו לאמר אתם עברים בגבול אחיכם בני עשו הישבים בשעיר ויראו מכם ונשמרתם מאד. (ה) אל תתגרו בם כי לא אתן לכם מארצם עד מדרך פן רגל כי ירשה לעשו נתתי את הר שעיר... (ט) ויאמר ה' אלי אל תצר את מואב ואל תתגר בם מלחמה כי לא אתן לך מארצו ירשה כי לבני לוט נתתי את ער ירשה. (י) האמים לפנים ישבו בה עם גדול ורב ורם פענקים. (יא) רפאים יחשבו אף הם פענקים והמאבים יקראו להם אמים. (יב) ובשעיר ישבו החרים לפנים ובני עשו יירשום וישמידום מפניהם וישבו תחתם פאשר עשה ישראל לארץ ירשתו אשר נתן ה' להם... (יז) וידבר ה' אלי לאמר. (יח) אתה עבר היום את גבול מואב את ער. (יט) וקרבת מול בני עמון אל תצרם ואל תתגר בם כי לא אתן מארץ בני עמון לך ירשה כי לבני לוט נתתה ירשה. (כ) ארץ רפאים תחשב אף הוא רפאים ישבו בה לפנים והעמנים יקראו להם זמזמים. (כא)	ה' מצווה על ישראל להילחם + מינוי יהושע (כא) ראה נתן ה' א-להיך לפניך את הארץ עלה רש פאשר דבר ה' א-להי אבתיך לך אל תירא ואל תחת. (כב) ותקרבון אלי כלכם ותאמרו נשלחה אנשים לפנינו ויחפרו לנו את הארץ וישבו אתנו דבר את הדרך אשר נעלה בה ואת הערים אשר נבא אליהן. (כג) ויטב בעיני הדבר ואקח מכם שנים עשר אנשים איש אחד לשבט. (כד) ויפנו ויעלו ההרה ויבאו עד נחל אשכל וירגלו אתה. (כה) ויקחו בידם מפרי הארץ ויורדו אלינו וישבו אתנו דבר ויאמרו טובה הארץ אשר ה' אלהינו נתן לנו. (כו) ולא אביתם לעלת ותמרו את פי א-להיכם. (כז) ותרגנו באהליכם ותאמרו בשנאת ה' אתנו הוציאנו מארץ מצרים לתת אתנו ביד האמרי להשמידנו. (כח) אנה אנחנו עלים אחינו המסו את לבבנו לאמר עם גדול ורם ממנו ערים גדלות ובצורת בשמים וגם בני ענקים ראינו שם. (כט) ואמר אלכם לא תעצו ולא תיראו מהם. (ל) ה' א-להיכם ההלך

<p>עם גדול ורב ורם כְּעַנְקִים וַיִּשְׁמַדְם ה' מִפְּנֵיהֶם וַיִּירָשֶׁם וַיֵּשְׁבוּ תַּחְתָּם...</p>	<p>לְפָנֶיכֶם הוּא יִלְחַם לָכֶם כְּכָל אֲשֶׁר עָשָׂה אֶתְכֶם בְּמִצְרַיִם לְעֵינֵיכֶם... (לד) וַיִּשְׁמַע ה' אֶת קוֹל דְּבָרֵיכֶם וַיִּקְצֹף וַיִּשְׁבַּע לֵאמֹר. (לה) אִם יֵרָאֶה אִישׁ בְּאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה הַדּוֹר הַרְעָה הִזָּה אֶת הָאָרֶץ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לָתֵת לְאַבְתְּיָכֶם... (לו) גַּם בִּי הִתְאַנֵּף ה' בְּגִלְלָתְכֶם לֵאמֹר גַּם אֶתֶּה לֹא תִבָּא שָׁם. (לח) יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נֹון הֶעֱמִיד לְפָנֶיךָ הוּא יָבֵא שָׁמָּה אִתּוֹ חֵזֶק כִּי הוּא יִנְחֶלְנָה אֶת יִשְׂרָאֵל.</p>
<p>ה' מצווה על ישראל להילחם + מינוי יהושע (כד) קוֹמוּ סִעוּ וְעִבְרוּ אֶת נַחַל אַרְנוֹן רְאֵה נִתְּתִי בְיָדְךָ אֶת סִיחֹן מֶלֶךְ חִשְׁבוֹן הָאֱמֹרִי וְאֶת אֶרְצוֹ הַחַל רֹשׁ וְהַתְּגַר בּוֹ מִלְחָמָה... (לב) וַיֵּצֵא סִיחֹן לְקִרְאֹתָנוּ הוּא וְכָל עַמּוֹ לְמִלְחָמָה יְהֻצָּה. (לג) וַיִּתְּנָהוּ ה' אֶל-לִהְיֵנוּ לְפָנֵינוּ וַנִּדָּ אֹתוֹ וְאֶת בְּנוֹ וְאֶת כָּל עַמּוֹ... (ג', א) וַנִּפֹן וְנַעַל דָּרָךְ הַבָּשָׂן וַיֵּצֵא עוֹג מֶלֶךְ הַבָּשָׂן לְקִרְאֹתָנוּ הוּא וְכָל עַמּוֹ לְמִלְחָמָה אֲדָרְעִי. (ב) וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי אֵל תִּירָא אֹתוֹ... (ד) וַנִּלְכֹּד אֶת כָּל עָרָיו בְּעֵת הַהוּא... (ה) כָּל אֵלֶּה עָרִים בְּצִרַת חוֹמָה גְבוּהָ דָלְתַיִם וּבָרִיחַ... (יא) כִּי רַק עוֹג מֶלֶךְ הַבָּשָׂן נִשְׂאָר מִיֵּתֵר הַרְפָּאִים הַנָּה עָרְשׁוֹ עָרֵשׁ בְּרֹזֶל הַלָּה הוּא בְּרַבַּת בְּנֵי עַמּוֹן תִּשַׁע אַמּוֹת אַרְכָּה וְאַרְבַּע אַמּוֹת רְחֵבָה בְּאַמַּת אִישׁ... (כג) וְאַתְחַנֵּן אֵל ה' בְּעֵת הַהוּא לֵאמֹר... (כה) אֶעֱבְרָה נָא וְאֶרְאֶה אֶת הָאָרֶץ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן... (כו) וַיִּתְעַבֵּר ה' בִּי לְמַעַנְכֶם וְלֹא שָׁמַע אֵלַי... (כח) וַצּוֹ אֶת יְהוֹשֻׁעַ וַחֲזָקָהוּ וְאַמְצָהוּ כִּי הוּא יַעֲבֵר לְפָנֵי הָעָם הַזֶּה וְהוּא יִנְחִיל אוֹתָם אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר תִּירָאָה.</p>	<p>ה' אוסר על ישראל להילחם (מא) וַתַּעֲנוּ וַתֹּאמְרוּ אֵלַי חֲטֵאוּנוּ לַה' אֲנַחְנוּ נַעֲלָה וְנִלְחַמְנוּ כְּכָל אֲשֶׁר צִוְּנוּ ה' אֶל-לִהְיֵנוּ וַתַּחֲגְרוּ אִישׁ אֶת כְּלֵי מִלְחָמָתוֹ וַתַּהֲיֵנוּ לַעֲלֹת הַהָרָה. (מב) וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי אָמַר לָהֶם לֹא תַעֲלוּ וְלֹא תִלְחַמוּ כִּי אֵינֶנִּי בְּקִרְבְּכֶם וְלֹא תִגָּפוּ לְפָנֵי אֵיבֵיכֶם. (מג) וְאָדְבַר אֵלֵיכֶם וְלֹא שָׁמַעְתֶּם וַתַּחֲמְרוּ אֶת פִּי ה' וַתִּזְדוּ וַתַּעֲלוּ הַהָרָה. (מד) וַיֵּצֵא הָאֱמֹרִי הַיֵּשֵׁב בְּהָר הַהוּא לְקִרְאֹתְכֶם וַיִּרְדְּפוּ אֶתְכֶם כַּאֲשֶׁר תַּעֲשִׂינָה הַדְּבָרִים וַיִּפְתּוּ אֶתְכֶם בְּשַׁעִיר עַד חֲרָמָה. (מה) וַתִּשְׁבוּ וַתִּבְכּוּ לְפָנֵי ה' וְלֹא שָׁמַע ה' בְּקִלְקֶם וְלֹא הֶאֱזִין אֵלֵיכֶם.</p>
<p>לקחים מן הנאום ההיסטורי (ד', א) וַעֲתָה יִשְׂרָאֵל שָׁמַע אֵל הַחֲקִים וְאֵל הַמְשַׁפְּטִים אֲשֶׁר אָנֹכִי מִלְּמֹד אֶתְכֶם לַעֲשׂוֹת לְמַעַן תַּחֲיוּ וּבְאֵתְם וַיִּרְשָׁתֶם אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֶל-לִהְיֵי אֲבֹתֵיכֶם נָתַן לָכֶם. (ב) לֹא תִסְפוּ עַל הַדְּבָר אֲשֶׁר אָנֹכִי מִצְוָה אֶתְכֶם וְלֹא תִגְרְעוּ מִמִּנּוּ לְשֹׁמֵר אֶת מִצְוֹת ה' אֶל-לִהְיֵיכֶם אֲשֶׁר אָנֹכִי מִצְוָה אֶתְכֶם...</p>	

4. מה פשר ההבדל בין סיפור התרים לסיפור המרגלים? ר"י אברבנאל, דברים א'

ואמנם למה משה אדונינו בזה הספור לא רצה להודיע איך השם יתברך צוהו בשליחותם, באמרו: "שלח לך אנשים" וגומר, וייחס הדבר אליהם ולעצמו, באמרו: "ותקרבון אלי כלכם" וגומר, "וייטב בעיני הדבר" וגומר? וגם כן, למה לא ספר הצווים אשר צוה משה רבינו ע"ה למרגלים שיראו העם והארץ והערים? וגם למה לא פירש מה שאמרו המרגלים ארץ אוכלת יושביה היא?

הסבה בכל זה, הוא לפי שהיה מדבר עם הדור האחרון, בניהם אשר קמו מאחריהם. ואם ישמעו **אמתת המאורע כמו שקרה**, יגזרו אומר באמת, שסבת העכוב במדבר, היה השם יתברך, כיון שהוא צוה למשה בשליחות המרגלים. ויאמרו: 'למה ה' נתן מכשול לפני עוריים', והיה ראוי שלא יספיק בידם לשלחם בהסכימם בשליחותם, אף כי הוא יתברך היה השולח מעצמו! ... ויאמרו שהסבה הראשונה יתברך ומשה עבדו, הם אשר סבבו עכוב אבותיהם במדבר, כל הזמן הרב ההוא; הפך מה שהשתדל משה לבארו אליהם, להשריש בלבותם, סבת שבח המצות ושמירתם, כמו שאמרת... ועל זה אמרו רבותינו ז"ל בבבא מציעא פרק השוכר את הפועלים **מותר לשנות מפני השלום**.

נאום המצווה והחוקים והמשפטים (ה'-כ"ו)

5. מבנה סכמתי של הנאום

- א. פתיחה בעשרת הדברות
- ב. נאום המצווה – חובה לאהוב את ה', להאמין בו ולהימנע מעבודה זרה
- ג. נאום החוקים והמשפטים – פירוט החוקים והמשפטים

6. מבנה הנאום על פי עשרת הדברות?

הדובר	הפרקים	התוכן
אנכי + לא יהיה	ו'-י"א	נאום המצווה – אהבת ה' והימנעות מעבודה זרה
לא תשא את שם ה'	י"ב-י"ד	מצוות המקום אשר יבחר ה' לשכן שמו
זכור את יום השבת	ט"ו-ט"ז	מצוות השנה השביעית (שמטת כספים, עבד) והמועדים
כבד את אביך ואת אמך	י"ז-י"ח	מנהיגים – שופטים, שוטרים, נביא, מלך
לא תרצח	י"ט-כ'	דיני רצח ומלחמה
לא תנאף, לא תגב, לא תענה, לא תחמד	כ"א-כ"ה	אוסף מצוות

הפתיחה בעשרת הדברות (ה')

7. מעמד עשרת הדברות (ה') – העם מקבלים עליהם את משה כמתווך

(א) ויקרא משה אל כל ישראל ויאמר אלהים שמע ישראל את החקים והמשפטים אשר אנכי דבר באזניכם היום ולמדתם אתם ושמרתם לעשתם. (ב) ה' א-להינו פרת עמנו ברית בחרב. (ג) לא את אבותינו פרת ה' את הברית הזאת כי אתנו אנחנו אלה פה היום כלנו חיים. (ד) פנים בפנים דבר ה' עמכם בהר מתוך האש. (ה) אנכי עמד בין ה' וביניכם בעת ההוא להגיד לכם את דבר ה' כי יראתם מפני האש ולא עליהם בהר לאמר. (ו) אנכי ה' א-להיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים לא יהיה לך אלהים אחרים על פני...

(יט) ויהי פשמעכם את הקול מתוך החשך וההר בער באש ותקרבון אלי כל ראשי שבטיכם וזקניכם. (כ) ותאמרו הן הר' אנו ה' א-להינו את כבודו ואת גדלו ואת קלו שמענו מתוך האש היום הזה ראינו כי ידבר א-להים את האדם וחי. (כא) ועתה למה נמות כי תאכלנו האש הגדלה הזאת אם יספיק אנחנו לשמע את קול ה' א-להינו עוד ומתנו. (כב) כי מי כל בשר אשר שמע קול א-להים חיים מדבר מתוך האש כמנו וחי. (כג) קרב אתה ושמע את כל אשר יאמר ה' א-להינו ואת תדבר אלינו את כל אשר ידבר ה' א-להינו אליך ושמענו ועשינו.¹

8. דברים כשורש תושב"ע: ר' צדוק הכהן (1823-1900), פרי צדיק, קדושת שבת ז

... ועל כן נאמרו דברות אחרונות במשנה תורה שאמרו משה מפי עצמו ומכל מקום הוא מכלל תורה שבכתב. מלבד שגופי המצוות קיבל כבר בהר סיני מפי ה' גם הדברים עצמם שיצאו מפי עצמו דלא נאמר בהם וידבר ה' מקודם גם זה תורה שבכתב. שכל דבריו גם כן הם תורה שלימה כמו שיחתן של אבות וכדומה מה שנאמר בתורה שבכתב. אבל מה שכתוב אלה הדברים וגו' שהם דברי עצמו מזה הוא השורש לתורה שבעל פה מה שחכמי ישראל אומרים מפי עצמם.

9. מעבר משמיעת קול ה' לשמיעת קול הנביא – רמב"ן לדברים ה', כג

ודע כי עתה בקשו משה שלא ישמעו קול השם הנכבד לא ביום הזה ולא בדור מן הדורות לעולם, דלאו כל שעתא ושעתא מתרחיש ניסא, ואינם חפצים במעמד כזה, אבל יאמינו בנביאים ויעשו כל רצון השם על פיהם. וכן יאמר להם משה: נביא מקרבך מאחיד כמוני יקים לך ה' אלהיך אליו תשמעון ככל אשר שאלת מעם ה' אלהיך בחורב וגו' (דברים י"ח: ט"ו-ט"ז) וכל הפרשה ההיא. אם כן השאלה הזאת לדורות היתה.

10. ישראל מתחייבים להאמין לנבואה כאילו שמעו מה' – אור החיים² לדברים ה', כג

ואומרו ועשינו, קיימו וקבלו היהודים לעשות כל דבריו כאלו שמעו מפי השכינה.

נאום המצווה (ו'-י"א)

11. הפתיחה והסיום של חלק המצווה – פרשיות קריאת שמע

(א) וזאת המצווה החקים והמשפטים אשר צוה ה' א-להיכם ללמד אתכם לעשות בארץ אשר אתם עברים שמה לרשתה. (ב) למען תירא את ה' א-להיך לשמר את כל חקתיו ומצותיו אשר אנכי מצוה אתה ובנך וכן בנך כל מי חייד ולמען יארכו ימיה. (ג) ושמעת ישראל לעשות אשר ייטב לך ואשר תרבו מלאכה בארץ אשר תבנה לך ארץ זבת חלב ודבש.

(ד) שמע ישראל ה' א-להינו ה' אחד. (ה) ואהבת את ה' א-להיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך. (ו) והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוה היום על לבבך. (ז) ושננתם לבניך ודברתם בס שביתך בביתך ובכלתך בדרך ובשכבך ובקומך. (ח) וקשרתם לאות על ידך והיו לטטפת בין עיניך. (ט) וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך (י) והיה כי יביאך ה' א-להיך אל הארץ אשר נשבע לאבותיך לאברהם ליצחק וליעקב לתת לך ערים גדלות וטבת אשר לא בנית. (יא) ובתים מלאים כל טוב אשר לא מלאת וברת חצובים אשר לא חצבת כרמים וזיתים אשר לא נטעת ואכלת ושבעת. (יב) השמר לך פן תשכח את ה' אשר הוציאך מארץ מצרים מבית עבדים...

(יג) כי יביאך ה' א-להיך אל הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה ונשל גוים רבים מפניך החתי והגרגישי והאמרי והכנעני והפריזי והחוי והיבוישי שבעה גוים רבים ועצומים ממך. (ב) ונתנם ה' א-להיך לפניך והפיתם החרם תחרים אתם לא תכרת להם ברית ולא תחנם. (ג) ולא תתחתן בס בתיך לא תתן לבנו ובתו לא תקח לבנך. (ד) כי יסיר את בנך מאחורי ועבדו אלהים אחרים וחרה אף ה' בכם והשמידך מהר... (ז) לא מרבים מפל העמים חשק ה' בכם ויבחר בכם כי אתם המעט מפל העמים: (ח) כי מאהבת ה' אתכם ומשמרו את השבעה אשר נשבע לאבותיכם הוציא ה' אתכם בגד חזקה ויפדך מבית עבדים מיד פרעה מלך מצרים: ...

(יג) ושמרתם את כל המצווה אשר אנכי מצוה היום למען תחזקו ובאתם וירשתם את הארץ אשר אתם עברים שמה לרשתה. (ט) ולמען תאריכו ימים על האדמה אשר נשבע ה' לאבותיכם לתת להם ולזרעם ארץ זבת חלב ודבש. (י) כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה לא כארץ מצרים הוא

¹ שמות כ"ד, ז: ויקח ספר הברית ויקרא באזני העם ויאמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע.
² ר' חיים בן עטר, 1696 מרוקו – 1743 ירושלים. פרשן מקרא, פרשן תלמוד, מקובל ופוסק.

אֲשֶׁר יִצְאֲתֶם מִשֶׁם אֲשֶׁר תִּזְרַע אֶת זֶרְעֶךָ וְהִשְׁקִיתָ בְּרִגְלֶךָ כְּגֹן הַיָּרֵק. (יא) וְהֶאֱרַץ אֲשֶׁר אַתֶּם לְעֹבְרִים שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ אֶרֶץ הָרִים וּבְקָעוֹת לְמִטֵּר הַשָּׁמַיִם תִּשְׁתֶּה מֵיָם. (יב) אֶרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ דָּרַשׁ אֹתָהּ תָּמִיד עֵינֵי ה' אֱלֹהֶיךָ בְּהַמְרִשִׁית הַשָּׁנָה וְעַד אַחֲרִית שָׁנָה. (יג) וְהָיָה אִם שָׁמַעַתְּ שִׁמְעוּ אֶל מִצְוֹתֵי אֲשֶׁר אֲנִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם לְאַהֲבָה אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם וְלַעֲבֹדוֹ בְּכָל לִבְבְּכֶם וּבְכָל נַפְשְׁכֶם. (יד) וְנִתְתִּי מִטֵּר אֶרְצְכֶם בְּעֵתוֹ יוֹרֵה וּמַלְקוֹשׁ וְאֶסְפַּת דָּגָנְךָ וְתִירְשֶׁךָ וְיִצְהַרְךָ. (טו) וְנִתְתִּי עֵשֶׂב בְּשָׂדֶךָ לְבַהֲמֹתֶיךָ וְאֶכְלַתְּ וְשִׁבְעֶתָ. (טז) הִשְׁמְרוּ לְכֶם פֶּן יִפְתָּה לְבַבְכֶם וְסָרְתֶם וְעַבַדְתֶּם אֱלֹהִים אֲחֵרִים וְהִשְׁתַּחֲוִיתֶם לָהֶם. (יז) וְחָרָה אַף ה' בְּכֶם וְעָצַר אֶת הַשָּׁמַיִם וְלֹא יִהְיֶה מִטֵּר וְהֶאֱדָמָה לֹא תִתֵּן אֶת יְבוּלָהּ וְאֶבְדְּתֶם מְהֵרָה מֵעַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר ה' נָתַן לְכֶם. (יח) וְשִׁמְתֶם אֶת דְּבָרֵי אֱלֹהֵי עַל לְבַבְכֶם וְעַל נַפְשְׁכֶם וּקְשַׁרְתֶם אֹתָם לְאוֹת עַל יְדֵיכֶם וְהָיוּ לְטוֹטְפֹת בֵּין עֵינֵיכֶם. (יט) וְלִמְדֹתֶם אֹתָם אֶת בְּנֵיכֶם לְדַבֵּר בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתְךָ וּבְלִכְתְּךָ בְּדֶרֶךְ וּבְשֹׁכְבְךָ וּבְקוּמְךָ. (כ) וּכְתַבְתֶּם עַל מְזוֹזוֹת בֵּיתְךָ וּבְשַׁעְרֶיךָ. (כא) לְמַעַן יִרְבוּ יְמֵיכֶם וְיָמֵי בְנֵיכֶם עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נָשָׁבַע ה' לְאַבְרָהָם לֵאמֹר לְתַת לָהֶם כִּימֵי הַשָּׁמַיִם עַל הָאָרֶץ.

12. טשטוש הגבולות בין הקב"ה לבין משה בספר דברים – רמב"ן לדברים ה', יא

והנראה בעיני על דרך האמת, בזה גם בכל משנה תורה, כי משה ידבר כמפי הגבורה, כמו שאמר: והיה אם שמוע תשמעו אל מצותי אשר אנכי מצוה אתכם היום לאהבה את ה' אלהיכם ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם ונתתי מטר ארצכם בעתו (דברים י"א: י"ג-י"ד), ואין משה הנותן מטר על פני הארץ ולא הנותן עשב בשדה. אבל הדבור בתורה בזכור, ובמשנה תורה בשמור, ולכן יאמר משה בכל מקום במשנה תורה: ה' אלהיך, ובתורה יזכיר שם המיוחד בלבד, זולתי בעשרת הדברות, כמו שאמר: וידבר אלהים וגו' (שמות כ': א'), והבן זה.

נאום החוקים והמשפטים (י"ב-כ"ו)

13. תפקידו הכפול של משה במצוות ספר דברים – רמב"ן, דברים א', א-ג

הנה הזכיר בכאן שני דברים: אמר **שדבר משה אל בני ישראל ככל אשר צוה יי' אותו אליהם** – וזה רמז אל המצוות שיאמר להם בספר הזה, שלא נזכרו עד הנה בתורה; ואמר, שהם **ככל אשר צוה אותו** השם, לא הוסיף ולא גרע על מה שנצטווה. והזכיר זה, בעבור שלא יאמר בהם 'וידבר יי' אל משה', ולכן כלל אותם עתה, שהם כולם **ככל אשר** נצטווה מפי הקדוש ברוך הוא. ואמר עוד, כי "הואיל משה באר את התורה" (להלן, ה) – וזה רמז במצוות שנאמרו כבר, שיחזיר אותם לבאר אותן ולחדש בהם דברים. וטעם "הואיל משה" – שרצה לבאר להם את התורה; **והזכיר כן, להודיע כי מעצמו ראה לעשות כן, ולא צוהו השם בזה**; מלשון "הואיל נא וליו" (שופטים י"ט, ו); "ולו הואלנו ונשב" (יהושע ז', ז), וכן רבים.

14. דיני עבד עברי בנאום החוקים והמשפטים (דברים ט"ו)

[א] מקץ שבע־שנים תעשה שְׁמִטָה: [ב] וְזֶה דְבַר הַשְּׁמִטָה שְׁמוֹט כְּלִבְעַל מִשֶׁה לְדוֹ אֲשֶׁר יִשֶׁה בְּרַעְיוֹ לְאִיגֹשׁ אֶת־רַעְיוֹ וְאֶת־אֲחִיו כִּי־קָרָא שְׁמִטָה לְה': [ג] אֶת־הַנִּכְרִי תִגְשׁ וְאֲשֶׁר יִהְיֶה לְךָ אֶת־אֲחִיךָ תִשְׁמַט דָּד: ... [יב] כִּי־מִכָּר לָךְ אֲחִיךָ הַעֲבְרִי אוֹ הָעֵבֶרֶה וְעַבְדְּךָ שֵׁשׁ שָׁנִים וּבִשְׁנֵה הַשְּׁבִיעִת תִּשְׁלַחְנוּ חֲפָשִׁי מֵעִמְךָ: [יג] וְכִי־תִשְׁלַחְנוּ חֲפָשִׁי מֵעִמְךָ לֹא תִשְׁלַחְנוּ רִיקָם: [יד] הַעֲנִיק תַעֲנִיק לוֹ מִצֶּאֱנָה וּמִגִּרְנָה וּמִיִּקְבֹד אֲשֶׁר בְּרַכָּה ה' אֱלֹהֶיךָ תִתְּרוּ: [טו] וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּפְדֶּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ עַל־כֵּן אֲנִי מְצַוֶּה אֶת־הַדָּבָר הַזֶּה הַיּוֹם: [טז] וְהָיָה כִּי־יֹאמֶר אֱלֹהֶיךָ לֹא אֶצְא מֵעִמְךָ כִּי אֶהְבֶּדָה וְאֶת־בֵּיתְךָ כִּי־טוֹב לוֹ עִמְךָ: [יז] וְלִקְחָתָּ אֶת־הַמַּרְצֵעַ וְנִתְתָהּ בְּאָזְנוֹ וּבִדְלָת וְהָיָה לְךָ עֶבֶד עוֹלָם וְאִף לְאַמְתְּךָ תַעֲשֶׂה־כֵן: [יח] לֹא־יִקְשֶׁה בְּעֵינֶיךָ בְּשִׁלְחָה אֹתוֹ חֲפָשִׁי מֵעִמְךָ כִּי מִשְׁנֵה שִׁכָּר שָׁכִיר עַבְדְּךָ שֵׁשׁ שָׁנִים וּבִרְכָה ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל אֲשֶׁר תַעֲשֶׂה:

15. דיני עבד עברי בפרשת משפטים (שמות כ"א)

[ב] כִּי תִקְנֶה עֶבֶד עֲבָרִי שֵׁשׁ שָׁנִים יַעֲבֹד וּבִשְׁבַעֲת יִצְאָ לְחֻפְשִׁי חֲנֹם: [ג] אִם־בָּגַפוּ יָבֵא בְּגֹפוֹ יִצְאָ אִם־בַּעַל אִשָּׁה הוּא וְיִצְאָה אִשְׁתּוֹ עִמּוֹ: [ד] אִם־אֲדָנָיו יִתְּרוֹ אִשָּׁה וְיִלְדָהּ־לוֹ בָּנִים אוֹ בָנוֹת הָאִשָּׁה וְיִלְדָהּ תִּהְיֶה לְאֲדֹנָיָהּ וְהוּא יִצְאָ בְּגֹפוֹ: [ה] וְאִם־אָמַר יֹאמֶר הָעֶבֶד אֶהְבֵּתִי אֶת־אֲדֹנָי אֶת־אִשְׁתִּי וְאֶת־בְּנֵי לֹא אֶצְא חֲפָשִׁי: [ו] וְהָגִישׁוּ אֲדָנָיו אֶל־הָאֱלֹהִים וְהָגִישׁוּ אֶל־הַדְּלָת אוֹ אֶל־הַמְּזוֹזָה וְרָצַע אֲדָנָיו אֶת־אָזְנוֹ בַּמַּרְצֵעַ וְעָבְדוּ לְעַלְמִם:

16. דיני עבד עברי בפרשת בהר (ויקרא כ"ה)

[א] וַיְדַבֵּר ה' אֶל־מֹשֶׁה בְּהַר סִינַי לֵאמֹר: [ב] דָּבָר אֲלֹבְנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם כִּי תְבֹאֹ אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר אֲנִי נֹתֵן לְכֶם וְשָׁבְתָה הָאָרֶץ שָׁבַת לְה': ... [ג] וְכִי־יָמוּד אֲחִיךָ וּמִטָּה יָדוֹ עִמְךָ וְהִתְנַקַּת בּוֹ גֵר וְתוֹשֵׁב וְחֵי עִמְךָ: [ד] אֶל־תִּקַּח מֵאִתּוֹ גֶּשֶׁד וְתִרְבִּית וְרֵאֶת מֵאֲלֹהֶיךָ וְחֵי אֲחִיךָ עִמְךָ: [ט] וְכִי־יָמוּד אֲחִיךָ עִמְךָ וְנִמְכַרְלָךְ לְאִתְעַבְדָּ בּוֹ עַבְדָּת עֶבֶד: [מ] כִּשְׁכִיר כְּתוֹשֵׁב יִהְיֶה עִמְךָ עַד־שְׁנַת הַיָּבֵל יַעֲבֹד עִמְךָ: [מא] וְיִצְאָ מֵעִמְךָ הוּא וּבְנָיו עִמּוֹ וְשֵׁב אֶל־מִשְׁפַּחְתּוֹ וְאֶל־אֲחֻזַּת אֲבֹתָיו לְשׁוֹב: [מב] כִּי־עַבְדִּי הִם אֲשֶׁר־הוֹצֵאתִי אֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לֹא יִמְכְרוּ מִמִּכְרֹת עֶבֶד: [מג] לֹא־תִדְבָרָה בּוֹ בְּפִרְךָ וְרֵאֶת מֵאֲלֹהֶיךָ: [מד] וְעַבְדְּךָ וְאֲמִתְךָ אֲשֶׁר יִהְיוּ־לְךָ מֵאֵת הַגּוֹיִם אֲשֶׁר סָבִיב־תֵּיכֶם מֵהֶם תִּקְנוּ עֶבֶד וְאָמָה: [מה] וְגַם מִבְּנֵי הַתּוֹשְׁבִים הַגֵּרִים עִמְכֶם מֵהֶם תִּקְנוּ וּמִמִּשְׁפַּחְתֶּם אֲשֶׁר עִמְכֶם אֲשֶׁר הוֹלִידוּ בְּאֶרְצְכֶם

³ יש קושרים זאת לאמור בישיעיהו ט"ז, יד: ועתה דבר ה' לאמר בשלש שנים פשני שכיר ונקלה כבוד מואב בכל הקמון הרב ושאר מעט מיצר לוא כביר:

וְהָיוּ לָכֵם לְאַחֲזָה: [מו] וְהִתְנַחֲלֶתֶם אֹתָם לְבְנֵיכֶם אַחֲרֵיכֶם לְרִשְׁתְּ אַחֲזָה לְעַלְמֵ בְהֵם תַּעֲבְדוּ וּבְאַחֲרֵיכֶם
בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל אִישׁ בְּאָחִיו לְאַתְרָהָ בּוּ בְּפָרָד:

17. דיני עבד עברי של דברים בהשוואה לדיני העבד בספר שמות ובספר ויקרא

- א. הדמיון בין דיני העבד של דברים לדיני העבד של פרשת משפטים:
  - i. כינויו של העבד 'עברי'.
  - ii. יציאה לחפשי אחרי עבודה שש שנים.
  - iii. דין רציעה ועבודה לעולם.
- ב. הדמיון בין דיני העבד של דברים לדיני העבד של ויקרא:
  - i. הקשר הפרשיה: בשתי הפרשיות דיני העבד שלובים במערכת השמיטות, ובחובה הכלכלית של החברה הישראלית לענייה.
  - ii. מעמד העבד: בשתי הפרשיות העבד מכונה "אחיד" (בדברים העבד נקרא עבד רק אחרי הרציעה); העבד מושווה לשכיר; הקונה לא נקרא "אדון".
  - iii. בשתי הפרשיות יש ניגוד בין היחס לישראל לבין היחס לנוכרים (אמנם בדברים רק בדיני ההלוואה).
  - iv. בשתי הפרשיות יש התייחסות למצבו הכלכלי של העבד המשוחרר.
  - v. נימוק הדין: בשתי הפרשיות יש נימוק דתי ברור, המזכיר את יציאת מצרים.

18. סתירות בפירוש המצוות הן חלק מהותי בתורה – מדרש תהלים (בנבר) י"ב

[מזוקק שבעתים]. אמר ר' ינאי לא ניתנה דברי תורה חתיכין, אלא על כל דבור שהיה אומר הקב"ה למשה היה אומר מ"ט פנים טהור, ומ"ט פנים טמא, אמר לפניו רבונו של עולם עד מתי נעמוד על בירו של דבר, אמר ליה אחרי רבים להטות, רבו המטמאין טמא, רבו המטהרין טהור.

19. האם סתירות אפשריות בנבואה? הראי"ה קוק, אגרות, ב', תע"ח (עמ' ק"כ)

את הצביון הפרטי של הנבואה ושל רוח הקודש אין אנו מכירים עדיין, ואין אנו יודעים אם הסתירה אי אפשר להיות בהרצאותיהם, כשם שאינה צריכה להיות בהרצאות הגיוניות משובחות, או שמא ההופעה העליונה מכל מה שבתיאור שכלנו היא גבוהה גם כן מתנאי השלמות שלנו, וכל הסתירות הן מיושרות אצלה, בלא שום צורך בישובים הגיוניים. כי המציאות אינה מפחדת מהסתירות כמו המדע, מפני שהיא גדולה באין ערוך ממנו. זאת היא גאותה של האמונה, הבאה אחרי ההסתכלות היותר חפשית, המבקרת את החופש באור הדעת העליון.
על כן... איני רואה שום צורך להכנס בפלפולים של ישובי הסתירות, אף על פי שבדאי גם זה מקציע נכבד הוא "ודרוש וקבל שכר", אבל אין כאן עיקר נקודת החיים כי אם במעמד הכללי השואף לרוממות אין קץ, ומחיל אל חיל ומאור לאור ילך בתוקף גבורתו, ו"צדיק באמונתו יחיה".

20. דברים כשורש תושב"ע – ר' אליהו בן אמוזג, 4 ספר תורת ה', דברים א', א

ספר זה נבדל מד' ספרים הראשונים בכמה מיני הבדלות כידוע, ועל הכל בהיותו ביאור ותוספת על קצת מצות הנאמרות בספרים הראשונים. וקורא אני עליו, שהוא התחלת כתיבת תורה שבעל פה, כפי צרכי העת והזמן... ובספר זה, משה הוא הכותב, ולא הקב"ה, אף-על-פי שדרך נבואה הוא כותב. אבל על כל פנים "מפי עצמו אמרו", כלומר בבחינת היותו ראש לחכמים ולנביאים, מה שאין כן בד' ספרים ראשונים, שהוא ככלי ביד היוצר יתברך, והוא מפיו וכתוב כל אשר יצווה.

21. ר' שמואל ב"ר אברהם בורנשטיין, 5 שם משמואל, פרשת דברים, שנת תרע"ה

ולפי האמור יובנו דברי קודש של כבוד קדושת אבי אדמו"ר זצלה"ה [=ר' אברהם בורנשטיין מסוכטשוב. י"פ] שמשנה תורה היא ממוצעת בין תורה שבכתב לתורה שבע"פ. והיינו באשר משה מפי עצמו אמרה, ואיננה מובדלת ומרוממת מישראל כמו ארבעה הספרים הקודמים, ועל כן במשנה תורה נראות ביותר הדרשות ואפילו חכמי ישראל שלא הגיעו למדרגת ר' עקיבא לדרוש בכל התורה על כל קוץ וקוץ תלין של הלכות, במשנה תורה היה נקל להם ביותר למצוא את הנרמז ולהבין מתוך הכתב את פרטי המצוות שנתפרשו בע"פ, וכן נקל היה ביותר לחכמי ישראל למצוא דברי אגדה וסודות התורה במשנה תורה, וכן דברי מוסר שבמשנה תורה חודרים יותר לתוך עומק לב ישראל ומעוררים ביותר. וכמו שהגיד היהודי הקדוש זצ"ל מפרשיסחא שהמובחר שבספרי מוסר הוא ספר משנה תורה והיה מזהיר לתלמידיו ללמוד תמיד משנה תורה לעורר לבבם. והטעם שבאשר יש באדם יותר קירוב ושייכות אליו נכנסין ביותר הדברים ללב ומגלין אוזן למוסר. על כן נחשבת משנה תורה לאמצעי בין תורה שבכתב הסתומה ובין תורה שבע"פ הנגלית.

22. מקרא ביכורים ויודי מעשרות?

(א) וְהָיָה כִּי תָבֹא אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ נַחֲלָה וִירְשָׁתָהּ וַיִּשְׁבְּתָהּ בָּהּ. (ב) וְלָקַחְתָּ מִרְאשִׁית

⁴ ר' אליהו בן אמוזג (1823-1900) חי ופעל בליוורנו שבאיטליה, והיה הוגה דעות מקורי ופרשן מקרא.

⁵ ר' שמואל בורנשטיין (1856-1926), האדמו"ר השני מסוכטוב. ספרו הידוע הוא 'שם משמואל' על התורה והמועדים.

כל פרי האדמה אשר תביא מארצך אשר ה' א-להיך נתן לך ושמת בטנא והלכת אל המקום אשר יבחר ה' א-להיך לשכון שמו שם. (ג) ובאת אל הכהן אשר יהיה בימים ההם ואמרת אליו הגדתי היום לה' א-להיך כי באתי אל הארץ אשר נשבע ה' לאבותינו לתת לנו. (ד) ולקח הכהן הטנא מידך והניחו לפני מזבח ה' א-להיך. (ה) וענית ואמרת לפני ה' א-להיך ארמי אבד אבי וירד מצרימה ויגר שם במתי מעט ויהי שם לגוי גדול עצום ורב. (ו) וירעו אתנו המצרים ויענונו ויתנו עלינו עבדה קשה. (ז) ונצעק אל ה' א-להי אבותינו וישמע ה' את קולנו וירא את ענינו ואת עמלנו ואת לחצנו. (ח) ויוצאנו ה' ממצרים ביד חזקה וברזע נטויה ובמרא גדל ובאותות ובמפתים. (ט) ויבאנו אל המקום הזה ויתן לנו את הארץ הזאת ארץ זבת חלב ודבש. (י) ועתה הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה אשר נתתה לי ה' והנחתו לפני ה' א-להיך והשתחוית לפני ה' א-להיך. (יא) ושמתה בכל הטוב אשר נתן לך ה' א-להיך ולביתך אתה והלוי והגר אשר בקרבך.

(יב) כי תכלה לעשר את כל מעשר תבואתך בשנה השלישית שנת המעשר ונתתה ללוי לגר ליתום ולאלמנה ואכלו בשעריך ושבועו. (יג) ואמרת לפני ה' א-להיך בערתי הקדש מן הבית וגם נתתיו ללוי ולגר ליתום ולאלמנה ככל מצותך אשר צויתני לא עברתי ממצותיך ולא שכחתי. (יד) לא אכלתי באני מפנו ולא בערתי מפנו בטמא ולא נתתי מפנו למת שמעתי בקול ה' א-להי עשיתי ככל אשר צויתני. (טו) השקיפה ממעון קדשך מן השמים וברך את עמך את ישראל ואת האדמה אשר נתתה לנו כאשר נשבעת לאבותינו ארץ זבת חלב ודבש.

23. הרב אלחנן סמט, עיונים בפ"ש, סדרה שלישית, כרך ב', עמ' 487-485

מדוע מצות יודוי מעשר... אינה כתובה בנאום המצוות המתחיל ב'י"ד, כב, במקום הראוי לה, לאחר מצות בעור מעשרות...?

...יש לשים לב לכך ששתי הפרשות ההלכתיות הללו שאנו דנים בסמיכות ביניהן – פרשת מקרא ביכורים ופרשת יודוי מעשר – הן שתי המצוות החותמות את נאומי המצוות של משה בספרנו, נאומים שהחלו בפרק ה' בפרשת ואתחנן ונמשכו ברצף עד לסוף פרק כ"ו בפרשתנו. נראה שישנה כוונה מיוחדת בהצבתן של שתי פרשיות אלו, שכל אחת מהן מכילה נאום חגיגי של מקיים המצוה הנידונה באותה פרשה, בחתימת נאומי המצוות כולם. בין שני הנאומים המוטלים על מקיימי שתי המצוות – מצות הבאת ביכורים למקדש ומצות בעור מעשרות – ניכר הבדל עקרוני. נאומם של מביאי הביכורים מכיל אישור אנושי של איש ישראל, המייצג בדבריו את העם כולו, כי ה' קיים את בריתו עם האבות בשלמות: הוא הוציא את ישראל ממצרים והביאם אל הארץ, נתנה להם ונתן להם בה כל טוב. בוודוי מעשר, לעומת זאת, מדגיש האדם מישראל את מה שהוא עשה או לא עשה... צירופן של שתי האמירות הללו מביע יחס הדדי מושלם בין ה' לישראל: ה' קיים את הבטחתו לישראל כעם (דבר שמעצב את חייו הטובים של כל איכר יחיד בעם), ואילו כל יחיד ויחיד בעם הזה שומע בקול ה' ועושה ככל אשר ציוהו.

זוהי האידיליה ביחסים בין ה' לישראל שאותה מכוון משה להשיג בנאומיו שבספר דברים. ומה מתאים יותר לסיום נאומי המצוות מאשר מצוה המכילה תפילה להמשך היחס ההדדי האידילי הזה (כ"ו, טו): השקיפה ממעון קדשך מן השמים וברך את עמך את ישראל ואת האדמה אשר נתתה לנו כאשר נשבעת לאבותינו ארץ זבת חלב ודבש.

נספחים לברית ערבות מואב (ל')

24. פרשת התשובה (ל', א-י)

נימוקים וסיכום	שיבה בארץ	שיבה בגלות	שיבת הלב (=נאום המצווה)
(י) כי תשוב אל ה' אלקיך בכל לבבך ובכל נפשך:	(ו) ומל ה' אלקיך את לבבך ואת לבב זרעך לאהבה את ה' אלקיך בכל לבבך ובכל נפשך למען חייך...	(א) והיה כי יבאו עליך כל הדברים האלה הברכה והקללה אשר נתתי לפניך והשבת אל לבבך בכל הגוים אשר הדיחת ה' אלקיך שמה:	שיבת הלב (=נאום המצווה)
(יא) כי תשמע בקול ה' אלקיך לשמר מצותיו וחקתיו הפתובה בספר התורה הזה	(ח) ואתה תשוב ושמעת בקול ה' ועשית את כל מצותיו אשר אנכי מצוך היום:	(ב) ושב על ה' אלקיך ושמעת בקולו כלל אשר אנכי מצוך היום אתה ובניך בכל לבבך ובכל נפשך:	שיבת המעשים (=החוקים והמשפטים)
(טז) כי ישוב ה' לשוש עליך לטוב כאשר שש על אבותיך. ⁸	(טז) והותרך ה' אלקיך בכל מעשה ידך בפרי בטנך ובפרי בהמתך ובפרי אדמתך לטובה ⁷	(ג) ושב ה' אלקיך את שבותך ורחמך ושב וקבצך מכל העמים אשר הפיצה ה' אלקיך שמה: ⁶ (ד) אם יהיה נדחך בקצה השמים משם יקבצך ה' אלקיך ומשם יקחך: (ה) והביאך ה' אלקיך אל הארץ אשר ירשו אבותיך וירשתה והיטבך והרבך מאבותיך:	שיבת ה' (=הברכה והקללה)

⁶ תיקון לקללה המופיעה בכ"ח, טד: "והפיצך ה' בכל העמים מקצה הארץ ועד קצה הארץ..."

⁷ חזרת הברכה המופיעה בכ"ח, יא: "והותרך ה' לטובה בפרי בטנך ובפרי בהמתך ובפרי אדמתך..."

⁸ הקבלה ברורה לכ"ח סג: "והיה כאשר שש ה' עליכם להיטיב אתכם ולהרבות אתכם כן ישיש ה' עליכם להאביד אתכם ולהשמיד אתכם..." קטע זה אמנם מופיע בקללה ולא בברכה, אך הוא מתייחס אליה במפורש.

25. שמירת התורה אפשרית ובה תלויים חיינו (ל', יא-כ)

(יא) כי המצוה הזאת אשר אנכי מצווה היום לא נפלאות הוא ממך ולא רחקה הוא. (יב) לא בשמים הוא לאמר מי יעלה לנו השמימה ויקחה לנו וישמענו אתה ונעשנה. (יג) ולא מעבר לים הוא לאמר מי יעבר לנו אל עבר הים ויקחה לנו וישמענו אתה ונעשנה. (יד) כי קרוב אליך הדבר מאד בפיך ובלבבך לעשתו.

(טו) ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב ואת המות ואת הרע. (טז) אשר אנכי מצווה היום לאהבה את ה' א-להיך ללכת בדרכיו ולשמר מצותיו וחקתיו ומשפטיו וחיית ורביית וברכת ה' א-להיך בארץ אשר אתה בא שמה לרשתה. (יז) ואם יפנה לבבך ולא תשמע ונדחת והשתחית לאלהים אחרים ועבדתם. (יח) הגדתי לכם היום כי אבד תאבדון לא תאריכו ימים על האדמה אשר אתה עבר את הירדן לבוא שמה לרשתה. (יט) העדתי בכם היום את השמים ואת הארץ החיים והמות נתתי לפניך הברכה והקללה ובהחלט בחיים למען תחיה אתה וזרעך. (כ) לאהבה את ה' א-להיך לשמע בקולו ולדבקה בו כי הוא חיים וארך ימים לשבת על האדמה אשר נשבע ה' לאבתך לאברהם ליצחק וליעקב לתת להם.

שתי חתימות של התורה (ל"א)

26. השוואה בין חתימת התורה במעמד הקהל לחתימת התורה בשירת האזינו

סיכום התורה של ה'	סיכום התורה של משה רבנו	
(יד) ויאמר ה' אל משה הן קרבו ימיך למות קרא את יהושע והתיצבו באהל מועד ואצונו וילך משה ויהושע ויתיצבו באהל מועד: (טו) וירא ה' באהל בעמוד ענן ויעמוד עמוד הענן על פתח האהל: ס	(א) וילך משה וידבר את הדברים האלה אל כל ישראל: (ב) ויאמר אלהים בן מאה ועשרים שנה אנכי היום לא אוכל עוד לצאת ולבוא וה' אומר אלי לא תעבר את הירדן הזה:	מות משה – המנהיג היוצא
(טז) ויאמר ה' אל משה הנה הנך שכב עם אבתך וקם העם הזה וזנה אחרי אלהי נכר הארץ אשר הוא בא שמה בקרב ויעזבני והפר את בריתי אשר כרתתי אתו: (יז) וחרה אפי בו ביום ההוא ויעזבתים והסתרתני פני מהם והיה לאכל ומצאהו רעות רבות וצרות ואמר ביום ההוא הלא על פי און אלהי בקרבי מצאוני הרעות האלה: (יח) ואנכי הסתר אסתיר פני ביום ההוא על כל הרעה אשר עשה כי פנה אל אלהים אחרים:	(ג) ה' אלהיך הוא עבר לפניך הוא ישמיד את הגוים האלה מלפניך וירשתם יהושע הוא עבר לפניך באשר דבר ה': (ד) ועשה ה' להם כאשר עשה לסיחון ולעוג מלכי האמרי ולארצם אשר השמיד אתם: (ה) ונתנם ה' לפניכם ועשיתם להם ככל המצוה אשר צויתי אתכם: (ו) חזקו ואמצו אל תיראו ואל תערצו מפניהם כי ה' אלהיך הוא ההלך עמך לא ירף ולא יעזבך:	העמיד בארץ
(יט) ועתה כתבו לכם את השירה הזאת ולמדו את בני ישראל שימה בפיהם למען תהיה לי השירה הזאת לעד בבני ישראל: (כ) כי אביאנו אל האדמה אשר נשבעתי לאבתיו זבת חלב ודבש ואכל ושבע ודשן ופנה אל אלהים אחרים ועבדום ונאצונו והפר את בריתי: (כא) והיה כי תמצאן אתו רעות רבות וצרות וענתה השירה הזאת לפניך לעד כי לא תשכח מפני זרעו כי ידעתי את יצרו אשר הוא עשה היום בטרם אביאנו אל הארץ אשר נשבעתי:	-----	כתיבת השירה
(כב) ויכתב משה את השירה הזאת ביום ההוא וילמדו את בני ישראל:	(ז) ויקרא משה ליהושע ויאמר אליו לעיני כל ישראל חזק ואמץ כי אתה תבוא את העם הזה אל הארץ אשר	קריאה ליהושע – המנהיג

<p>אתה תביא את בני ישראל אל הארץ אשר נשבעתי להם ואנכי אהיה עמך:</p>	<p>נשבע ה' לאבתם לתת להם ואתה תנחילנה אותם: (ח) וה' הוא ההלך לפניך הוא יהיה עמך לא ירפך ולא יעזבך לא תירא ולא תחת:</p>	<p>הכנס, וחיזוקו</p>
<p>(כד) ויהי ככלות משה לכתב את דברי התורה הזאת על ספר עד תמם:</p>	<p>(ט) ויכתב משה את התורה הזאת</p>	<p>כתיבת התורה</p>
<p>(כה) ויצו משה את הלויים נשאי ארון ברית ה' לאמר: (כו) לקח את ספר התורה הזו ושמתם אתו מצד ארון ברית ה' אלהיכם</p>	<p>ויתנה אל הכהנים בני לוי הנשאים את ארון ברית ה' ואל כל זקני ישראל:</p>	<p>נתינת התורה</p>
<p>והיה שם בך לעד: (כז) כי אנכי ידעתי את מרדך ואת ערפך הקשה הן בעודני חי עמכם היום ממרים היתם עם ה' ואף כי אחרי מותי: (כח) הקהילו אלי את כל זקני שבטיכם ושטריכם ואדברה באזניהם את הדברים האלה ואעידה בם את השמים ואת הארץ: (כט) כי ידעתי אחרי מותי כי השחת תשחתון וסרתם מן הדבר אשר צויתי אתכם וקראת אתכם הרעה באחרית הימים כי תעשו את הרע בעיני ה' להכעיסו במעשה ידיכם: (ל) וידבר משה באזני כל קהל ישראל את דברי השירה הזאת עד תמם:</p>	<p>(י) ויצו משה אותם לאמר מקץ שבע שנים במעד שנת השמטה בחג הסכות: (יא) בבוא כל ישראל לראות את פני ה' אלהיך במקום אשר יבחר תקרא את התורה הזאת נגד כל ישראל באזניהם: (יב) הקהל את העם האנשים והנשים והטף וגרד אשר בשעריך למען ישמעו ולמען ילמדו ויראו את ה' אלהיכם</p>	<p>הקהלת העם וקריאת דברים באזניהם</p>
<p>(ל"ב, מה) ויכל משה לדבר את כל הדברים האלה אל כל ישראל: (מו) ויאמר אלהם שימו לבבכם לכל הדברים אשר אנכי מעיד בכם היום אשר תצו את בניכם לשמור לעשות את כל דברי התורה הזאת: (מז) כי לא דבר רק הוא מכם כי הוא חייכם ויבדבר הזה תאריכו ימים על האדמה אשר אתם עברים את הירדן שמה לרשתה:</p>	<p>ושמרו לעשות את כל דברי התורה הזאת: (יג) ובניהם אשר לא ידעו ישמעו ולמדו לראות את ה' אלהיכם כל הימים אשר אתם חיים על האדמה אשר אתם עברים את הירדן שמה לרשתה:</p>	<p>שמירת התורה בארץ</p>

27. ר"י בכור שור, דברים ל"א, ט – למה התורה ניתנת דווקא לכהנים ולזקנים?

ואל { כל } זקני ישראל – ואל החכמים ובעלי ההוראה ואל הכהנים, כי עליהם להורות דברי התורה, דכתיב: ובאת אל הכהנים { הלויים } ואל השופט אשר יהיה בימים ההם (דברים י"ז: ט"ו) גבי זקן ממרא, וכתיב: כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו (מלאכי ב': ז').

28. רד"צ הופמן, דברים ל"א, ט – היכן אמורים לשים את התורה?

ויתנה וגו' – לא מסר משה את התורה לכהנים לבדם, אלא גם לזקנים, משמע שאין כוונת הניתנה הזאת שבכאן לשם שימת התורה בצד ארון הברית; דבר זה נזכר רק להלן בפסוק כ"ד והלאה. אלא שכוונת הכתוב כאן לומר, שמשה רבינו מסר את התורה לאותם האנשים שהוטל עליהם לדאוג לכך שספר התורה הזה יהא בסיס חיי העם, וייקרא בפניהם.

29. רד"צ הופמן, שם, יט – ה' מצווה את משה להוסיף לתורה קטע נוסף

אמנם כיון שלמעלה פסוק ט' כבר נאמר שמשה רבינו כתב את התורה, משמע גם שכאן צוה השי"ת להוסיף אל התורה הכתובה כבר עוד את השירה הזאת. וכן מה שנאמר להלן בפסוק כב, גם כן פירושו שמשה הוסיף את השירה אל התורה.

30. רמב"ן לדברים ל"א, יט – הקטע שמושה מוסיף לתורה הוא שירת האזינו

וטעם: השירה הזאת – השירה אשר אגיד לך עתה, והיא האזינו. ויקראה שירה כי ישראל יאמרוה תמיד בשיר ובזמרה, וכן נכתבה כשירה כי השירים יכתבו בהם הפסק במקומות הנעימה.

31. ראב"ע, דברים ל"א, כא – האם דברי ה' הם נבואה או אינדוקציה?

כי ידעתי את יצרו – כי אילו לא הייתי יודע את העתידות, כבר ידעתי מה שעשו עד היום.